

Çocuklarda Boşanmaya Uyum: Bir Derleme Çalışması

Children's Adjustment to Parental Divorce: A Review

Bircan Altunkeser , Nurseven Kılıç*

Öz. Son yıllarda, boşanma konusunda yapılan çalışmalarda, süregelen eğilimlere ve yeni bakış açılarına karşılaştırmalı bir biçimde yer verilmektedir. Bu çalışmada, çocukların boşanmaya uyumu ele alınmıştır. Bu bağlamda, bu araştırmanın amacı, ebeveynlerin boşanması ile çocukların kısa ve uzun vadeli uyumu arasındaki ilişkilere dair alan yazını gözden geçirmek ve derlemesini sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda, Web of Science, Scopus, EBSCO, Google Scholar ve Ulusal Tez Merkezi veri tabanlarından ve kütüphanelerden yararlanılarak bir derleme çalışması yapılmıştır. Bu derlemede; öncelikle boşanmanın nedenleri ve boşanma oranları açıklanmış; ardından çoklu geçiş perspektifiyle çocukların boşanma öncesi, sırası ve sonrasında deneyimledikleri aile yapısındaki geçişlere değinilmiş; daha sonra, boşanma sonrası çocukların yaşadıkları uyum sorunları ve uyum sorunlarına neden olan faktörler, ebeveyn - çocuk ilişkileri ve boşanma süreçleri ile koruyucu bir faktör olarak "iyi boşanma" alt başlıkları aracılığıyla hem yurt içi hem de yurt dışında yapılan çalışmaların bulguları rapor edilmiştir. Bunları takiben, araştırmanın sonuçlarına yer verilmiş, bu sonuçlar ışığında hazırlanabilecek programlara ve politikalara ilişkin öneriler sunulmuştur.

Abstract. Recent studies have taken a comparative approach to examine divorce and marital dissolution, considering ongoing trends and new perspectives. The study focuses on children's adjustment to divorce. The main objective is to review and consolidate existing literature concerning the links between parental divorce and short/long-term adjustment in children. With this aim, a review study was conducted by applying to Web of Science, Scopus, EBSCO, and Google Scholar databases and libraries. In this review, the study initially provides an explanation of divorce reasons and rates. It then addresses various transitions in the family structure that children undergo before, during, and after divorce, adopting a multiple transition perspective. Additionally, the study presents findings from national and international research, organized into sub-topics such as the adjustment issues faced by children following divorce, factors influencing these adjustment problems, the impact of parent-child relationships and divorce processes, and the concept of a "good divorce" as a protective factor. The study concludes by presenting the research outcomes and offering recommendations for developing programs and policies based on these findings.

Bircan Altunkeser

Hacettepe Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Ankara,
Türkiye
e-mail: bircanaltunkeser@gmail.com

Nurseven Kılıç

*Sorumlu Yazar, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yabancı Diller
Yüksekokulu,
Ankara, Türkiye
e-mail: nkilic@aybu.edu.tr

Geliş/Received: 16. 06. 2023

Kabul/Accepted: 06.11.2023

<https://doi.org/10.58434/apdad.1315405>

Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği
Turkish Psychological Counseling and Guidance Association

GİRİŞ

Bir çocuğun ruh sağlığını etkileyen ve koruyan en önemli etkenlerden biri sıcak bir yuva ve sağlıklı bir aile ortamıdır. Aile, çocuğun beslenme, korunma, bakım, sevgi ve eğitim alma gibi ihtiyaçlarını karşılayan en önemli birimdir. Aile sistemi içerisinde ebeveynler çocuğun sağlıklı gelişimi için güvenli bir ortam sağlama, güçlükler karşısında onun yanında olma, yeteneklerini geliştirmesine destek olma, davranışlarına yön verme ve yeni girişimlerde bulunabileceği ve oyun oynayabileceği bir çevre sağlama gibi sorumluluklar üstlenirler (Yörüköğlü, 1998). Bütün bu koşulların sağlandığı bir yuva, çocuklar için elbette en verimli çevredir; ancak bunların sağlanamadığı durumlarda evliliklerin boşanmayla sonuçlanması, çocuğun yetiştiği çevreyi sağlıklı kılmak için bir zorunluluk olabilmektedir.

Evliliklerin boşanmayla sonuçlanmasının nedenleri hakkında alan yazında pek çok faktör yer almaktadır. Örneğin; kadınların bağımsızlığı, erken yaşta evlilik ve görücü usulü evlilikler, ekonomik faktörler, zayıf entelektüel, eğitimsel ve sosyal beceriler, boşanma yasaları, uyumsuzluğa yol açan cinsel faktörler, rol çatışmaları, alkol ve maddenin kötüye kullanımı veya risk alma davranışları, çiftler arasında husumetlere yol açan farklılıklar, dini faktörler, boşanmaya karşı tutumlar (Lowenstein, 2005), şiddet (DeMaris, 2000) ve sadakatsizlik (Previti ve Amato, 2004) gibi etmenler bunlardan bazılarıdır. Türkiye özelinde, boşanma nedenleri arasında en çok bahsi geçenler ise cinsiyet ayrımı yapılmaksızın, 1-sorumsuz ve ilgisiz davranma, 2-ekonomik anlamda evin geçimini sağlayamama ve 3-eşlerin ailelerine saygısız davranmasıdır. Cinsiyetler açısından bakıldığında da yine en çok sorumsuz ve ilgisiz davranma hem kadınlar hem de erkekler için boşanma nedenleri arasında ön plana çıkmaktadır. Cinsiyete göre farklılaşan nedenler olarak kadınlar için ekonomik anlamda evin geçimini sağlayamama bulunduğu yeri korurken diğer gerekçeler arasında sırasıyla dayak/kötü muamele ve aldatma yer almaktadır. Buna karşın; erkekler için eşin/kadının ailesinin aile içi ilişkilere karışması ve eşlerinin/karılarının ailelerine saygısız davranması sıralanan boşanma nedenleridir (Türkiye Aile Yapısı Araştırması [TAYA], 2016). Tüm bu gerekçelerle, dünya genelinde olduğu gibi, Türkiye’de de boşanma oranlarında önemli bir artış gözlenmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2001-2022 yılları arasındaki boşanma verilerinde boşanma oranlarındaki artışın son 20 yıl içerisinde yaklaşık iki katına yükseldiği görülmektedir. Nitekim bu artış, boşanma hızı için de geçerlidir. Boşanmaların

çoğu ilk beş yıl içerisinde gerçekleşmektedir (TÜİK, 2023). Dolayısıyla, nedenler açısından bu denli çeşitlilik gösteren ve düzenli bir artış eğiliminde olan boşanma hakkında yapılan çalışmaların derlenmesinin araştırmacılar için bir “harita” işlevi görebileceği düşünülmüştür.

Derleme çalışmalarının planlanmasında tarihi bir alt yapı oluşturması açısından konuyla ilgili ilk araştırmalara yer verilmesi gerektiği belirtilmektedir (ör. Denney ve Tewksbury, 2013; Fernández-Ríos ve Buela-Casal, 2009). Bu nedenle, bu derleme çalışması kapsamında, güncel araştırmaların yanı sıra boşanma konusuna ışık tutabilecek önemli bilgiler sunan ve kapsayıcı olan eski araştırmalara da yer verilmiştir. Aşağıdaki yöntem kısmında ilk olarak araştırma sürecinde izlenen yollara dair bilgiler sunulmuştur. Ardından boşanmanın tek bir geçiş süreci olmadığını, aksine çoklu bir perspektiften ele alınması gerektiğini vurgulayan çoklu geçiş perspektifi yer almıştır. Daha sonra, ebeveyn-çocuk ilişkileri, boşanma sonrası çocukların yaşadıkları uyum sorunları ve bunlara neden olan faktörler, boşanma süreçleri ve koruyucu bir faktör olarak “iyi boşanma” alt başlıklarına dair çalışmalar özetlenmiş ve sonuç ve öneriler ile çalışma sonlandırılmıştır.

YÖNTEM

Bu bölümde bu çalışmanın araştırma süreci tanıtılmıştır. İlgili çalışmalara erişmek için Web of Science, Scopus, EBSCO ve Google Scholar veri tabanlarından “divorce”, “divorce adjustment”, “adjustment to parental divorce”, “divorce and children” ve “effects of divorce on children” gibi anahtar kelimeler kullanılmıştır. Buna ek olarak, Google Scholar’ın Türkçe sayfalarda arama özelliğinden yararlanılarak İngilizce anahtar kelimelerin Türkiye alan yazınındaki araştırmalarına erişilmeye çalışılmıştır. Elde edilen çalışmaların kaynakçaları incelenerek eksik kalan araştırmaların olup olmadığı gözden geçirilmiş ve bu araştırmalara da ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, devlet kütüphanelerinde ve üniversite veri tabanlarında yer alan boşanmaya ilişkin kitaplar ve Ulusal Tez Merkezi’ndeki tezler incelemeye alınmış ve konuyla ilişkili kaynaklar derleme çalışmasına dahil edilmiştir.

Çoklu Geçiş Perspektifi

Boşanmayı tek bir geçiş olarak ele alan pek çok çalışmadan farklı olarak, özellikle son on yıl içerisinde gerçekleştirilen çalışmalar boşanmayı, çocukların yetişkinliğe kadar geçen sürede deneyimledikleri bir dizi geçiş olarak ele

almaktır. Bu bakış açısına göre, boşanmanın kendisinden çok yaşanan geçişlerin sayısı çocuğun iyi oluşunu etkilemektedir. Örneğin, boşanma ebeveynlerin yeni partnerleriyle birlikte yaşamaları, yeniden evlenmeleri veya boşanmaları gibi olasılıkları da beraberinde getirmektedir (Amato, 2010). Öte yandan, boşanmayla birlikte birçok çocuk, ebeveynlerinin ve aile ortamının sağladığı imkanlardan yararlanamamakta, alışkın olduğu yaşam tarzını kaybetmekte, kaynaklara erişimleri azalmaktadır. Bazı çocuklar ise sadece yaşam standartlarında bir düşüş yaşamakla kalmayıp ciddi manada yoksullaşabilmektedir. Ekonomik sıkıntılar yaşamın her alanına sirayet etmektedir (Mortelmans, 2020). Boşanma sonrası yaşanan ekonomik zorluklar çocukların kaliteli eğitim almasına engel olabilmekte, ebeveynlerin psikolojik uyumunu zorlaştırmakta ve aileyi kontrol etme becerilerini sınırlandırmaktadır. Boşanmış bireylerin geliri, evlilikleri devam eden ailelere kıyasla daha düşük olduğu için boşanmış ebeveynler çocuklarının barınma, kıyafet, tatil ve eğlence ihtiyaçları için eskiye oranla daha düşük miktarlar ayırabilmektedir. Dolayısıyla çocukların oyuncak, bisiklet, bilgisayar vb. materyallerin kaybını yaşaması kaçınılmaz olmaktadır. Yaşam standartlarındaki bu düşüş, bazı durumlarda taşınma gibi daha fazla baskıyı ve stresi beraberinde getirmektedir (Clarke-Stewart ve Brentano, 2006). Bu da çoğu zaman, daha düşük maliyetli bir ev ya da semte taşınmak, okul değiştirmek, eski arkadaşlarla teması kaybetmek, bir ebeveynle ilişkiden mahrum kalmak, daha sınırlı okul seçeneklerine sahip olmak ve ekonomik sorunlarla meşgul olan bir ebeveynle yaşamak anlamına gelmektedir (Emery, 1994; Wallerstein, 1991).

Boşanmanın ardından ebeveynlerin karşılaştıkları çoklu ekonomik, sosyal ve psikolojik yaşam stresleri, onları çocuk yetiştirme ve çocuk koruma işlevlerinde zayıflatabilmekte ve bu durum da çocuklar üzerinde uzun vadeli veya kalıcı izlerle sonuçlanabilmektedir (Wallerstein, 1991). Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere, boşanma ve sonrasında yaşanan geçişler hem ebeveynler hem de çocuklar için çok sayıda yaşam değişikliğini beraberinde getiren olayları tetiklediğinden (Martinez ve Forgatch, 2002), boşanmayı tek bir boyutta ele almak sağlıklı değildir. Bu bakımdan, çoklu geçiş perspektifi, hem gelecekteki araştırmalar için büyük bir potansiyele sahiptir hem de aile yapısına ilişkin nispeten yeni bir düşünme biçimini temsil etmektedir (Amato, 2010). Boşanma konusunda çoklu geçiş perspektifinin önemine yer verilen bu bölümün ardından, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin kalitesinin boşanma deneyiminin kendisinden daha önemli olduğunu (Amato, 1986) ve boşanmanın etkilerinin

çocukların anneleri, babaları, kardeşleri ve diğer aile üeleriyle ilişkilerindeki değişiklikleri içerdğini ifade eden (Amato, 1987) çalışmalara dayanarak, ebeveyn-çocuk ilişkilerini ele alan araştırmalar aşağıda derlenmiştir.

Ebeveyn – Çocuk İlişkileri

Çocukların boşanmaya uyumunu inceleyen araştırmalar, boşanmanın çocukları ne şekilde etkileyeceğinin, büyük ölçüde ebeveynlerin nasıl ayrıldığına ve boşanma sürecini nasıl yönettiğine bağlı olduğunu göstermektedir. Boşanma sürecinde yaşanan stresin yönetilememesi, yaşanan iletişim eksikliği ve kazaları, çocuklara gösterilen ilgi ve sevginin, verilen güvenin azalması (Hans ve Fine, 2001; Şentürk-Aydın, 2013), ebeveynlerin ayrılığının başlangıç döneminde olmaları, aralarındaki çatışmanın devam etmesi, yetersiz ebeveynlik becerileri, ekonomik sıkıntılar ve çocuğun hayatındaki önemli ilişkilerin kaybı (Şahin, 2019), ebeveynlerin boşanma öncesi ve sonrasında süregelen çatışmaları (Amato, 2001) çocukların boşanmanın sonuçlarıyla başa çıkmakta zorlanmalarına neden olan etmenlerden bazılarıdır.

Boşanmanın etkileriyle ilgili araştırmalar çeşitli etmenleri ele alarak yararlı bir bilgi tabanı oluşturmakta; ancak çoğunlukla boşanmış ve boşanmamış ailelerin çocukları arasındaki farklılıklara odaklanmaktadır. Yaşam düzenlemelerinin yapısındaki ve bireylerin yasal statülerindeki değişikliklerin sonuçlarına odaklanan bu tür araştırmalarda, aile üelerini birbirine bağlayan iletişim, güven ve duygusal desteğin kalitesi ya da bu tür süreçlerin çocukları nasıl etkilediğine dair bilgi sınırlı kalmaktadır. Boşanma ve bir ebeveynin yokluğu, elbette ki çocuklarda çeşitli sonuçları açıklayan önemli olaylardır; ancak, boşanma anne baba arasındaki ilişkiyi değiştirir, bitirmez. Boşanma sonrasında da tüm aile üeleri arasındaki psikolojik bağlar devam eder. Boşanmış bir ebeveynle temasın olmaması bile, kırgınlık veya öfke ve yoksunluk duyguları uyandıran bir ilişki biçimi olarak görülebilir (Hess ve Camara, 1979). Bu bakımdan, çocukların boşanmaya uyumunu etkileyen önemli ve özellikle üzerinde durulması gereken faktörlerden biri çocuğun ebeveynleri ile kurduğu ilişkinin niteliğidir (Amato, 2000; Stewart vd., 2000). Öyle ki, Walczak ve Burns (2004), ebeveynleri boşanan çocukların uyumunu, boşanma öncesinde yaşananlardan çok, çocuğun anne babası ile kurduğu ilişkinin niteliğine, boşanma sonrasında neler yaşandığına ve bu süreçte ebeveynlerin çocukla ilgili konulardaki uyumuna bağlamaktadır.

Boşanma sürecinde öğretmen, arkadaş, akraba ve diğer yakınlar gibi sosyal destek kaynakları önemli olsa da çocukların en büyük desteği ebeveynlerinden görmek istedikleri bilinmektedir (Wallerstein ve Levis, 2004). Fakat bunun tam aksine, boşanan ebeveynler genellikle “duygusal enkazlar” olduğu için, birçok çocuk ayrılıktan sonraki ilk yılda “ebeveynsiz” kalmaktadır. Boşanmış birçok ailede ev kuralları ve rutinler karmaşık bir hal aldığı için günlük yaşam daha kaotik hale gelebilmektedir. Çocukların masal, aile yemeği ve oyun zamanı azalabilmektedir. Çocuklar daha sık dışarıda yemek yemekte, okula daha çok geç kalmakta ya da devamsızlık yapmakta, ev ödevlerinde daha az yardım almaktadırlar. Ebeveynleri daha az sevecen, daha sınırlı, tepkisiz, kararsız ve cezalandırıcı olabilmekte, disiplin uygulamaları konusundaki tutarlılıkları azalabilmektedir (Clarke-Stewart ve Brentano, 2006). Ayrıca, Hess ve Camara’ya (1979) göre, boşanma sonrasında ebeveynler arasında devam eden husumet nedeniyle, çocuk her iki ebeveyni de rahatsız edebilecek bilgileri ifşa etmekten kaçınmak amacıyla her ikisiyle de konuşmalarında tedbirli davranmaya ihtiyaç duyabilir. Omuzlarına yüklenen bu sorumlulukla birlikte, kendi kişisel gelişiminin çok daha üzerinde bir olgunluk sergilemeye çalışan çocuk için bu durum zorlayıcı olabilir ve stresini artırabilir. Dolayısıyla, ayrılan ebeveynle birincil bağı kaybetme tehdidi, çocuklar için duygusal sonuçlar doğurabilir. Nitekim, boşanan ve birlikte yaşayan ailelerin çocukları kıyaslandığında, aile üyeleri arasındaki ilişkiler çocuk davranışları üzerinde medeni durumdan daha etkili olabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, boşanmanın olumsuz etkileri, her iki ebeveynle de olumlu ilişkiler sürdürüldüğünde büyük ölçüde hafifleyebilmektedir (Hess ve Camara, 1979).

Türkiye’de 12-16 yaşları arasındaki ergenlerle yapılan bir araştırmada (Çelikoğlu, 1997) ebeveynleri boşanmış 50 ergen ve ebeveynleri birlikte olan 50 ergenden oluşan iki grubun benlik saygısı düzeyleri karşılaştırılmış; ebeveynleri birlikte olan ergenler ile boşanmış olan ergenlerin benlik saygısı düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Ergenlerin benlik saygısı düzeyleri arasında, anne ya da babayla yaşama durumuna göre de anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ancak, ayrı yaşadığı ebeveyni ile haftada bir-iki kez ya da iki haftada bir-iki kez görüşen ergenlerin benlik saygısı düzeylerinin, ebeveynleri ile daha az görüşenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür. Akyol’un (2013), anne babaları birlikte ve boşanmış ergenlerin yalnızlık, yaşam doyumu ve sosyal destek algılarını araştırdığı çalışmasına ise, anne babası birlikte 203, anne babası boşanmış 197 ergen katılmıştır. Araştırmanın bulguları,

anne babaları boşanmış ergenlerin birlikte olanlara göre yalnızlık düzeylerinin daha yüksek, yaşam doyumlarının ve algıladıkları sosyal destek düzeylerinin daha düşük olduğunu göstermiştir. Ayrıca ergenlerin ailelerinden algıladıkları sosyal destek düzeylerinde anne babalarının boşanma durumuna göre anlamlı bir fark olduğu görülmüş; arkadaş ve öğretmen desteğinde ise anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Diğer taraftan, boşanma sonrası ailenin psikolojik yapısının ve aile ilişkilerinin bu sonuçlara nasıl bir katkısı olduğu nadiren incelenmektedir. Oysaki, boşanmış ebeveynlerin çocuklarında görülen problemler boşanma olgusundan ziyade, anne-babanın sahip olduğu psikolojik sıkıntıların bir sonucu olabilmektedir. Örneğin, bir araştırmada, ruhsal bozukluğu olan anne babaların 8-14 yaşları arasındaki çocuklarının ruhsal durumları incelenmiş ve sağlıklı anne babaların aynı yaş grubundaki çocukları ile karşılaştırılmış ve ruhsal bozukluğu olan anne babalara sahip çocukların sağlıklı ebeveynlere sahip çocuklardan daha fazla ruhsal bozukluk tanısı aldıkları saptanmıştır (Yıldız-Öç vd., 2006). Ayrıca, ergenlerin psikolojik uyumunun velayet sahibi ebeveynin psikolojik uyumu ile ilişkili olduğunu gösteren araştırmalar da bulunmaktadır (ör. Stewart vd., 2000).

Ebeveynlerinin boşanmasına uyum sağlamakta zorlanan çocuklar, velayetlerini alan ebeveynlere karşı tepkisel davranışlarda bulunabilmektedir. Daha az gördüğü ebeveynine özlem duyan çocuk, bu durum için velayetini alan ebeveyni suçlayabilmekte, ona karşı hırçın tavırlar sergileyebilmektedir. Bu durum, hali hazırda kendi boşanma sürecine uyum sağlamaya çalışan ve çeşitli zorluklarla karşı karşıya olan ebeveyn için zorlayıcı ve üzücü olabilmektedir (Dolto 1998; Akt. Aydın, 2009). Neyse ki, boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerinin çok uzun vadeli ve çok büyük boyutlarda olmadığı bilinmektedir (Hans ve Fine, 2001).

Velayet durumunu ele alan çalışmalar, çocuğun fiziksel velayetinin anne ve baba tarafından paylaşıldığı durumların, velayeti yalnızca anne ya da yalnızca babanın aldığı durumlara kıyasla daha avantajlı olduğunu, bu durumdaki çocukların uyum düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Buchanan vd., 1996). Bununla birlikte, bu sonuca temkinli yaklaşmakta fayda vardır; çünkü özellikle işbirlikçi ebeveynlerin ortak velayeti seçme olasılığı diğer ebeveynlere göre daha fazladır. Sonuç olarak, çocukların uyumunda ortak velayetin mi yoksa ebeveynlerin bazı özelliklerinin ya da boşanma sonrası ilişkilerinin mi önemli olduğunu belirlemek zordur. Tek anne ve tek baba velayetindeki çocuklar çok

az farklılık göstermektedir (Downey vd., 1998; McLanahan ve Sandefur, 1994). Bekâr anneli hanelerdeki birçok çocuk ekonomik kaynak eksikliği nedeniyle dezavantajlı durumda iken, bekâr babalı hanelerdeki bazı çocuklar kişilerarası kaynakların eksikliğinden dolayı dezavantajlıdır (bekâr babaların okul faaliyetlerine nispeten düşük düzeyde katılımı gibi) (Downey, 1994). Ayrıca, çocukların aynı cinsiyetten mi yoksa karşı cinsten bir ebeveynle mi ikamet ettikleri çok az önemli görünmektedir (Downey ve Powell, 1993). Buradan yapılabilecek en makul çıkarım, belirli bir velayet düzenlemesinin tüm çocuklar için en iyisi olmadığıdır. Çocuklar geliştikçe ve ebeveynlerle ilişkileri değiştikçe velayet düzenlemelerinde değişiklik yapılması gerekebilmektedir (Buchanan vd.,1996).

İngiltere ve Galler'de 11-16 yaşları arasında 1515 ortaokul öğrencisi üzerinde yapılan araştırmada, çocukların bakım ve yetiştirilmesine anneanne/babaanne ve dede katılımının tek ebeveynli çocuklar üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmada, büyükbaba ve büyükanne katılımı, çocukların daha az duygusal problem yaşaması ve istedik davranışları daha yoğun göstermesiyle ilişkili bulunmuştur (Attar-Schwartz vd., 2009). Ebeveynlerin yeniden evlenmesiyle ilgili araştırmalar ise farklı sonuçlar vermektedir. Örneğin, 173 kişinin yer aldığı 20 yıllık boylamsal bir çalışmada, çocukların çoğu ebeveynlerinden birinin veya her ikisinin yeniden evlenmesini deneyimlemiş ve bu örneklemin üçte biri yeniden evlenmeyi boşanmadan daha stresli olarak hatırlamıştır. Her iki ebeveyninin de yeniden evlenmesini deneyimleyenlerin üçte ikisi, babalarının yeniden evlenmesinin annelerinkinden daha stresli olduğunu bildirmiştir (Ahrns, 2007). Diğer taraftan, çoğunlukla 1970'ler ve 1980'lerdeki çalışmaların bir meta-analitik incelemesi, üvey ebeveynli ailelerdeki çocukların, boşanma sonrasında tek ebeveynli hanelerde yaşayan çocuklardan daha iyi durumda olmadıklarını ortaya koymuştur (Amato, 1993). Buna karşılık, son zamanlarda yapılan birkaç araştırmada, velayeti alan ebeveyni yeniden evlenen çocukların daha az depresif olduğu (Aseltine, 1996) ve daha az kişilerarası problem yaşadığı (Bolgar vd., 1995) bulunmuştur.

Boşanma Sonrası Çocukların Yaşadıkları Uyum Sorunları ve Bunlara Neden Olan Faktörler

Çoklu geçiş perspektifinden bakıldığında, boşanma çocuklarının yaşamında önemli değişikliklere yol açar. Hess ve Camara'ya göre (1979), boşanma, çocuğun sosyal gerçeklik algısını bozar. Çocuk sadece kayıpla değil, tanıdık dış

kalıpların içsel temsillerini yeniden düzenleme ihtiyacıyla da karşı karşıya kalır. Artık, anne-baba rolleri ve ilişkilerin kalıcılığına ilişkin algılar da gözden geçirilmelidir. Boşanmanın gerekçesi genellikle bu yaştaki çocuklar için net değildir. Çocuk anne babanın mutsuz olduğunun farkında olsa da ayrılık haberi ona sürpriz olabilir. Boşanma, çocuk için bilişsel bir bilmecedir ve çocuğun sosyal ve duygusal dünyasına uyumsuzluk ve tutarsızlık getirir. Kayıpla başa çıkmak ve bozulan algıları yeniden düzenlemek zaman ve enerji gerektirir ve çocuk kendini okuldaki çalışmalarından ve akranlarla sosyal etkileşimden geri çekmek durumunda kalabilir (Hess ve Camara, 1979).

Ebeveynleri boşanan çocukların, yaşadıkları ekonomik zorluklar ve yaşam tarzlarındaki değişiklikler sonucu oluşan psikolojik getirileri deneyimleme olasılığı oldukça yüksektir (Amato, 1993). Bununla birlikte, aile yapısı geçişlerinin sayısı arttıkça çocukların işlevselliğinde düşüş yaşanır (Martinez ve Forgatch, 2002). Çocukluk döneminde aile yapısında yaşanan geçişlerin sayısı, çocukların akademik işlevsellik, dışa vurma ve duygusal uyumlarında zayıflık (Martinez & Forgatch, 2002), uyuşturucu kullanımı (Cavanagh, 2008), yetişkinlikte kendi evliliklerinde yaşadıkları istikrarsızlık (Wolfinger, 2000) gibi faktörlerle ilişkili bulunmuştur. Boşanmanın çocuklar üzerindeki kısa vadeli yaygın etkilerinin içe kapanma ve duygu durum bozuklukları olabileceğini ifade eden Cüceloğlu'nu (1990) destekler nitelikte çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, boşanmış ebeveynlerin çocuklarında düşük benlik saygısı, depresyon, kaygı (Fladmo ve Hertlein, 2017), okul başarısında azalma (Meriç, 2007; Şentürk, 2012) gibi durumlar görüldüğü rapor edilmiştir.

Boşanmanın etkileri, ebeveynleri boşanmış bireylerde uzun vadede de ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, Norveç'te yaşları 13-19 yaşları arasında, 8987 ergenle yapılan boylamsal bir araştırmada, ebeveynleri boşanmış ve bir arada olan ergenler karşılaştırılmış; akademik başarı, içselleştirme ve dışsallaştırma problemlerinde ebeveynleri boşanmış ergenlerin daha fazla problem yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır (Størksen vd., 2006). Diğer benzer çalışmalarda, boşanmış ebeveynlerin çocuklarında yetişkinlik döneminde görülen problemler arasında psikolojik ve fiziksel sağlık sorunlarının fazlalığı (Amato ve Keith, 1991), eğitime devam etmede güçlük, daha düşük iş pozisyonlarında çalışma, belirli bir işe daha kısa süre devam etme ve daha fazla ekonomik güçlük yaşama, boşanma oranlarının fazlalığı (Amato, 1999) gibi sorunlar yer almaktadır. Bunlara ek olarak; anksiyete, paranoya ve narsisizm semptomlarının fazlalığı (Brennan ve Shaver, 1998), kız çocukları için ilk cinsel ilişki yaşının düşmesi ve

evlilik dışı hamilelik oranının fazlalığı (Fergusson vd., 1994), güven eksikliği, çok erken bağlanma ya da bağlanma korkusu gibi romantik ilişki problemleri (Ross, 1995) görülmektedir.

Son olarak, boşanmayla ilişkili tüm bu olumsuz durumlara değindikten sonra, çocukların boşanmaya uyum sürecini kolaylaştırıcı etmenlere ve iyi boşanmanın çocuklar üzerinde nasıl bir etki oluşturduğuna bakmakta fayda vardır. Kavramsal bir tanım yapmak gerekirse, Ahrons (1994) iyi boşanmayı “hem yetişkinlerin hem de çocukların boşanma sürecinden duygusal olarak en az boşanmadan önceki kadar iyi çıktıkları bir boşanma” olarak tanımlamaktadır (s. 2). Burada daha çok boşanma sonrası ebeveynlerle sürdürülen ilişkiler üzerinde durulmaktadır.

Boşanma Süreçleri ve Koruyucu Bir Faktör Olarak “İyi Boşanma”

Çocukların ebeveynlerin boşanmasından etkilenme durum ve düzeyleri farklılık gösterse de boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerinin çoğunlukla olumsuz olduğu yönünde bir yaygın kanı bulunmaktadır. Esasında, ebeveynleri boşanan çocukların boşanma olgusundan etkilenme ve boşanmaya uyum sağlama düzeyleri birçok karmaşık değişkene bağlıdır. Ebeveynleri boşanmış ergenlerle yapılan bir araştırmada, ergenlerin aile desteği, mücadele azmi ve empati düzeylerinin boşanma sonrası yaşama uyumlarını anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuş; ayrıca, ergenlerin boşanma sonrası yaşama uyum düzeylerinin cinsiyete, birlikte yaşamadığı ebeveyni ile görüşme sıklığına, sosyoekonomik düzeye ve ebeveynler arasındaki ilişkiye göre anlamlı fark gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, erkek çocukların uyumu kız çocuklarına göre, velayet sahibi olmayan ebeveyniyle hiç görüşmeyenlerin uyumu belirli aralıklarla görüşenlere göre, orta ve üst sosyo-ekonomik düzeyde olanların uyumu alt sosyo-ekonomik düzeyde olanlara göre, ebeveynleri iş birliği yapan ve ebeveynleri hiç görüşmeyenlerin uyumu ebeveynleri kasıtlı olarak birbirine incitici davrananlara göre daha yüksektir (Şahin, 2019). Bir başka araştırmaya göre ise, doğum sırasında, ilk ve son çocuğa kıyasla ortanca veya ortancalardan biri olan çocuklar boşanmaya daha iyi uyum göstermişlerdir (Aydın, 2009). Bu bulgular, çocukların boşanmaya uyumunun pek çok farklı faktöre bağlı olabileceğine örnek teşkil etmektedir.

Kırcaoğlu (2012), boşanmış ebeveynlerin çocuklarının mutsuz, huysuz ve asi olacağı yönündeki inancın gerçek dışı olduğuna işaret etmiştir. Burada, önemli olanın çocuğun birlikte vakit geçirdiği ve aynı ortamı paylaştığı bireylerin

tutumu olduğu görüşündedir. Eğer ailede genel bir mutsuzluk ve yetersizlik hissi varsa, çocukta da buna benzer ya da bu durumun sebep olduğu olumsuz duygu ve davranışların görülebileceğini belirtmiştir. Emery (2013), anne babaları boşanan çocukların birlikte olanlara kıyasla daha fazla sorun yaşadıklarını; ancak önemli bir kısmının (%75-80) herhangi bir sorunla karşılaşmadığını; eğitim hayatlarında ve kariyerlerinde istedikleri hedeflere ulaşabildiklerini, verimli ve doyum aldıkları yakın ilişkiler kurabildiklerini belirtmiştir. Cherlin vd. ise (1991), evlilikleri problemlilerden gelen çocukların, evlilikleri daha az bozulmuş ailelerin çocuklarına göre boşanma sonrası davranış sorunlarının daha fazla olduğunu bulmuşlardır. Roleff ve Williams (1997), ebeveynleri boşanmış birçok çocuğun psikolojik olarak sağlıklı ve uyumlu olduğunu ve birçok boşanmış ebeveynin çocuklarına karşı ekonomik ve duygusal yükümlülüklerini yerine getirdiğini belirtmiştir.

Doğan ve Şahin (2018) çocukların boşanmadan olumsuz etkilenebileceği gerçeğiyle birlikte, bazı çocukların bu süreçten psikolojik sağlıklarını artırarak çıkabileceğinin de altını çizmektedir. Gately ve Schwebel (1993) de boşanma sonrasında çocukların olgun davranışlar, yüksek özsaygı, toplumsal cinsiyete duyarlılık, empati gibi konularda ilerleme sağladığını vurgulamaktadır. Bir başka araştırmada, anne babaları boşanmış 14-18 yaşları arasında 138 erkek, 169 kız ergen ile benlik saygısı, psikolojik dayanıklılık, başa çıkma ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre, erkek ergenlerin benlik saygısı kız ergenlere göre daha yüksektir. Benlik saygısı, psikolojik belirtiler ve stresle başa çıkma ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş; yüksek benlik saygısı ve stresle başa çıkma düzeyinin psikolojik dayanıklılığa olumlu katkı sağladığı, psikolojik dayanıklılığa sahip olmanın ise psikolojik belirtilerin azalmasına yardımcı olduğu bulgularına ulaşılmıştır (Kurt, 2013).

Gladding'e (2012) göre, çocukların boşanmaya uyumunda etkili olan koruyucu faktörler çocukların boşanma öncesindeki işlevsellik düzeyleri, boşanmaya uyumu kolaylaştırıcı destek kaynakları ve boşanma sonrasında ailenin yeniden yapılandırılma sürecidir. Bu nedenle, çocukların boşanmaya uyumu değerlendirilirken boşanma öncesinde, boşanma sırasında ve sonrasında çocuğun sahip olduğu içsel kaynaklar ve çocuk için önemli olabilecek dışsal faktörleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Şahin, 2019).

Özetle, teorik olarak, çekirdek aile bir norm olarak görülmekte, boşanmanın yanlış bir yol olduğu ve dolayısıyla iki tarafın da zarar göreceği varsayılmaktadır. Oysaki, bir ebeveynin yokluğunda, gelişimsel ihtiyaçların diğer kişiler tarafından karşılanması mümkündür. Boşanmanın çocuklar için tekdüze sonuçlara sahip olduğunu düşünmek basit ve yanlıştır. Boşanmanın sonuçları, çocukların özelliklerine (ör., boşanma öncesi uyum, boşanma esnasındaki yaş) ve ailelerin özelliklerine (ör., sosyoekonomik geçmiş, boşanma öncesi ve sonrası çatışma düzeyi, ebeveyn-çocuk ilişkileri, annenin çalışıyor olması vb.) göre değişir (Demo ve Acock, 1988).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Boşanan ebeveynlerin boşanma sürecinde dikkatlerinin dağılması, kendileriyle meşgul olmaları elbette doğaldır. Fakat bu sürecin boşanma sonrası yaşama uyuma daha doğrudan ve kısa sürede evrilmesinin hem ebeveynlerin hem de çocukların faydasına olacağı açıktır. Bir başka deyişle, boşanmış ebeveynlerin çocuklarına yardım etmenin en etkili yolu, ebeveynlerin boşanma sonrası yaşamlarına uyum sağlamalarına yardım etmektir (Emery, 1994). Çünkü çocuğun gerçek anlamda desteklenebilmesi, ebeveynin iyi oluşuna bağlıdır (Fisher, 1994). Çocuklar için sevgi ve güvene dayalı bir ilişkinin var olduğu tek ebeveynli bir aile ortamı, çatışmalı bir ilişkinin hâkim olduğu bir aile ortamından daha sağlıklı ve işlevseldir (Steinberg, 2007). Özellikle çatışma düzeyi yüksek evliliklerin boşanmayla sonuçlanmasının çocukları rahatlattığı bilinmektedir (Clarke-Stewart ve Brentano, 2006). Boşanma, günümüzde 50 yıl öncesine kıyasla daha yaygın ve daha doğal bir olgu halini almıştır. Bu nedenle boşanmaya ilişkin objektif olmayan yargıların yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Boşanma çocuklar için acı verici, istenmeyen ve olumsuz bir yaşantı olabilir; ancak bunun aksinin de söz konusu olabileceği unutulmamalıdır. Alan yazında çoğunlukla olumsuz etkilerine odaklanılsa da boşanmanın bireyleri olumlu etkilediği durumlar da olabilmektedir. Özellikle boşanmayı isteyen taraf, kendisine tatmin sağlamayan evliliğinin sonlanmasıyla duygusal anlamda rahatlayarak, boşanmadan psikolojik fayda elde edebilmektedir (Kalmijn ve Monden, 2006). Boşanan bireyler tek başlarına ya da çocuklarıyla çatışmadan uzak, verimli, huzurlu bir yaşam kurabilmektedir. Özellikle çatışmalı devam eden evliliklerin tüm aile bireylerinin gelişimini olumsuz etkilediği düşünüldüğünde, boşanma göz önünde bulundurulması gereken bir seçenektir

(Altunkeser, 2022). Ahrons (1994), “iyi boşanma”nın oksimoron olmadığını hem yetişkinlerin hem de çocukların duygusal olarak en az boşanmadan önceki kadar sağlıklı olabileceğini ifade etmekte; olumsuz hikayelerle dolup taşıduğumuz için boşanmanın olumsuz bir çağrışım taşıdığını, boşanmaya dair olumlu imajlar oluşturmada zorluk çekilse de gerçekte çoğu insanın boşandıktan sonra hayatlarının düzeldiğini öne sürmektedir.

Çiftlerin boşanmasıyla ortaya çıkan yeni aileye “parçalanmış aile” tanımlamasının yapılması boşanmanın yalnızca olumsuz sonuçlarına odaklanan kültürel bir bakış açısından kaynaklanmaktadır. İsminden de anlaşılacağı üzere, “parçalanmış aile” kavramı bir aradalığın yok olmasını ve aile olamamayı ifade etmektedir. Bundan ötürü, boşanmanın gerçekleştiği çocuklu ailelerde “tek ebeveynli aile” ifadesinin kullanılması daha uygun görünmektedir (Doğan ve Şahin, 2018). Nihayetinde, boşanma, aile ilişkilerini değiştirmekte ancak sona erdirmemektedir. Bunu daha genel bir perspektiften ifade etmek gerekirse, ebeveynlerin sorumluluklarını paylaşmada kullanılacak ifadeler “çocuğun velayeti” yerine “ortak ebeveynlik”, “vesayet hakları” yerine “ebeveyn sorumlulukları” ve “çocuğun velayetinin belirlenmesi” yerine “ebeveynlik planının geliştirilmesi” gibi ifadelerle değiştirilebilir (Kruk, 2005). Ayrıca, ebeveynler arası çatışmayı azaltan ve çocuklara ekonomik güvenlik sağlayan politikalar, çocukların uyumuna katkı sağlayabilir. Bu bakımdan, belirli politikaların, ebeveynlerin boşanmasının ardından çocukların uyumuyla ilgili olup olmadığının değerlendirilmesi, neler yapılabileceğine dair önemli ipuçları sunabilir (Lansford, 2009). Özellikle son yıllarda yapılan araştırmaların sonuçları, çocuğun velayeti ile ilgili politikaların ve yasaların düzenlenmesinde, araştırma sonuçlarına uygun reformlar gerçekleştirmenin daha sağlıklı olabileceği sonucunu doğurmaktadır.

Ebeveynleri boşanmış çocuklara yönelik olumsuz, aşırı empatik ya da acıklı yaklaşım ve etiketlemenin toplumdaki tüm çevrelerde ve çocuğun içinde bulunduğu tüm ortamlarda engellenmesinin çocuklar için önemli bir koruyucu faktör olacağı açıktır. Bu amaçla kök aileler, çocuğa bakım verenler, eğitim politikaları ve okullar, ruh sağlığı uzmanları ve sivil toplum kuruluşları bu konudaki farkındalığı arttırmaya ve değişen eğilimleri toplumun her kesimine aktarmaya çalışmalıdır.

Boşanmanın olumsuz etkilerini azaltmada bir diğer öneri çocukların bu süreçte daha kolay uyum sağlamalarını mümkün kılacak programların daha yaygın

bir biçimde hazırlanıp uygulanmasıdır. Özellikle de okul psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetleri bünyesinde gerek bireysel gerek grup danışmanlıkları aracılığıyla çocuklara destek hizmeti sunulması gerekmektedir (Kıy ve Nazlı, 2022; Nazlı vd., 2021). Nitekim, çocuklara yönelik programların uygulandığı araştırmalar incelendiğinde, bu tür programların oldukça etkili sonuçlar verdiği görülmüştür. Örneğin, Meriç (2007) geliştirdiği ve uyguladığı grup rehberliği çalışmasının 9. sınıfa devam eden ve boşanmış ailelerden gelen ergenlerin uyum düzeylerini, sosyal becerilerini, problem çözme becerilerini ve benlik algılarını geliştirmede büyük ölçüde etkili olduğunu belirlemiştir. Benzer şekilde, yapılandırılmış oyun terapisine dayalı olarak geliştirilen psiko-eğitim programının anne babası boşanmış 9-12 yaş çocuklarının boşanmaya uyum düzeylerini artırmada etkili olduğu ve depresyon düzeylerini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır (Öztürk-Serter, 2018).

Ebeveynlerin çocuklarıyla ilişkisinin ve kendi iyilik hallerinin önemi de göz önünde bulundurulduğunda, bu tür programların yalnızca çocuklarla sınırlı kalmaması gerekir. Bu bağlamda hem çocukları hem ebeveynleri kapsayan veya doğrudan boşanmış bireylerle yürütülen çalışmalara da rastlanmıştır. Örneğin, Halisdemir ve Nazlı (2023), anne-babası boşanmış ortaokul öğrencileri ile onların velayetini üstlenen annelerin dahil olduğu boşanmaya uyum programları aracılığıyla hem çocukların hem de annelerinin boşanmaya uyumlarının artırılmasında etkili sonuçlar elde etmişlerdir. Benzer şekilde, Utkan (2022) şema terapiye dayalı olarak hazırladığı bireysel psikolojik danışma süreci ile anne babası boşanmış ön ergenlerin genel problem davranışlarına yönelik etkili sonuçlara ulaşmıştır. Ayrıca, ebeveyn danışmanlığı bağlamında ebeveynlerle eş zamanlı olarak 4 hafta gerçekleştirilen ve ön ergenlerle 11 hafta boyunca süren bireysel danışma uygulamaları sonucunda ön ergenlerin duygusal ve psikolojik iyi oluşlarında da artış görülmüştür. Bir diğer çalışmada, boşanma sonrası uyum programına katılan boşanmış bireylerin boşanmaya uyum düzeylerinin ve yaşam doyumlarının arttığı; depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin ise azaldığı belirlenmiştir (Çelik, 2021). Yine benzer şekilde, Güzel (2020), sistemik aile yaklaşımına dayalı olarak hazırladığı boşanmaya uyum grup psiko-eğitim programının boşanmış kadın ve erkeklerin boşanmaya uyum düzeylerini arttırdığını ve bu etkinin altı hafta boyunca devam ettiğini belirlemiştir. Tüm bu bulgulardan hareketle, bu tür programların yaygın ve etkin bir biçimde kullanılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Boşanan ebeveynlerin çoğu, süregelen ilişkilerinin sonuçları hakkında kısa vadeli ve dar bir görüşe sahiptir. Ruh sağlığı uzmanlarının, boşanmış ebeveynlerin boşanma sonrası aile imajlarını genişletmelerine ve boşanma sonrası ilişkilerinin sonuçlarını incelemelerine yardımcı olması önemlidir. Her bir ebeveyninden birkaç yıl ötesini hayal etmelerini ve çocuklarıyla ilgili gelecekteki önemli bir olayı (mezuniyet, düğün vb.) tasavvur etmelerini istemek ve ardından onlara bu paylaşılan mutlu olaya nasıl katılacaklarını sormak güçlü bir müdahale olabilir. Ebeveynlere, ilişkilerini geliştirmek, iyi bir boşanma için asla geç olmadığını anlatarak umut aşılacak ve bazı hedefler sağlamak da önemlidir (Ahrons, 2007). Ebeveynler, özellikle işbirlikçi ebeveynlik yaklaşımını benimseyerek, buna uygun davranabilmeyi sağlayabilecekleri beceriler geliştirmelidir. Nitekim, yapılan çalışmalarda ebeveynlerinin işbirlikçi olduğunu bildiren çocukların en az davranış sorununa sahip oldukları (Amato vd., 2011) ve ebeveynleri, büyükanne ve büyükbabaları, üvey ebeveynleri ve kardeşleriyle daha iyi ilişkiler kurdukları (Ahrons, 2007) belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahrons, C. (1994). *The good divorce: Keeping your family together when your marriage comes apart*. New York: HarperCollins.
- Ahrons, C. R. (2007). Family ties after divorce: Long-term implications for children. *Family process*, 46(1), 53-65. doi:10.1111/j.1545-5300.2006.00191.x
- Akyol, S. U. (2013). *Boşanmış ve boşanmamış aileye sahip ergenlerin yalnızlık, yaşam doyumu, sosyal destek ve bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Altunkeser, B. (2022). *Fisher'in boşanma sonrası yaşama uyum programının etkililiğinin incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Amato, P. R. (1986). Marital conflict, the parent-child relationship and child self-esteem. *Family Relations*, 35(3), 403-410. doi:10.2307/584368
- Amato (1987). Family processes in one-parent, stepparent, and intact families: The child's point of view. *Journal of Marriage and Family*, 49(2), 327-337. doi:10.2307/352303
- Amato, P. R. (1993). Children's adjustment to divorce: Theories, hypotheses, and empirical support. *Journal of Marriage and Family*, 55(1), 23-38. doi:10.2307/352954
- Amato, P. R. (1999). Children of divorced parents as young adults. In E. M. Hetherington (Ed.), *Coping with divorce, single parenting, and remarriage: A risk and resiliency perspective* (pp. 147-163). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269–1287. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x
- Amato, P. R. (2001). Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15(3), 355–370. doi:10.1037/0893-3200.15.3.355
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650-666. doi:10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x
- Amato, P. R., Kane, J. B., & James, S. (2011). Reconsidering the “good divorce.” *Family Relations*, 60(5), 511–524. doi:10.1111/j.1741-3729.2011.00666
- Amato, P. R., & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis.
- Aseltine, R. H. (1996). Pathways linking parental divorce with adolescent depression. *Journal of Health and Social Behavior*, 37(2), 133–148. doi:10.2307/2137269
- Attar-Schwartz, S., Tan, J. P., Buchanan, A., Flouri, E., & Griggs, J. (2009). Grandparenting and adolescent adjustment in two-parent biological, lone-parent, and step-families. *Journal of Family Psychology*, 23(1), 67–75. doi:10.1037/a0014383
- Aydın, O. (2009). *Boşanma sürecinde velayet ile ilgili anlaşmazlık yaşayan ebeveynlerin çocuklarına ilişkin düşünceleri ve çocukların boşanmaya uyum düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Bolgar, R., Zweig-Frank, H., & Paris, J. (1995). Childhood antecedents of interpersonal problems in young adult children of divorce. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 34(2), 143–150. doi:10.1097/00004583-199502000-00009
- Brennan, K. A., & Shaver, P. R. (1998). Attachment styles and personality disorders: Their connections to each other and to parental divorce, parental death, and perceptions of parental caregiving. *Journal of Personality*, 66(5), 835-878.
- Bryner, C. L. (2001). Children of divorce. *Journal of the American Board of Family Practice*, 14(3), 201-210.
- Buchanan, C. M., Maccoby, E. E., & Dornbusch, S. M. (1996). *Adolescents after divorce*. Harvard University Press.
- Cavanagh, S. E. (2008). Family structure history and adolescent adjustment. *Journal of Family Issues*, 29(7), 944-980. doi: 10.1177/0192513X07311232
- Cherlin, A.J., Furstenberg, F.F., Chase-Lansdale, P.L., Kiernan, K.E., Robins, P.K., Morrison, D.R., & Teitler, J.O. (1991). Longitudinal studies of the effects of divorce on children in Great Britain and the United States. *Science*, 252(5011), 1386–1389. doi:10.1126/science.2047851
- Clarke-Stewart, A., & Brentano, C. (2006). *Divorce: Causes and consequences*. Yale University Press.
- Cüceloğlu, D. (1990). *İnsan ve davranış*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çelik, O. (2021). *Boşanma sonrası uyum programının boşanmış bireyler üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Çelikoğlu, C. (1997). *Boşanmanın çocukların benlik saygısına etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- DeMaris, A. (2000). Till discord do us part: The role of physical and verbal conflict in union disruption. *Journal of Marriage and Family*, 62(3), 683-692. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.00683.x
- Demo, D. H., & Acock, A. C. (1988). The impact of divorce on children. *Journal of Marriage and Family*, 50(3), 619-648. doi:10.2307/352634
- Denney, A. S., & Tewksbury, R. (2013). How to write a literature review. *Journal of Criminal Justice Education*, 24(2), 218-234. doi:10.1080/10511253.2012.730617
- Doğan, T. & Şahin, R. (2018). Ailede boşanma: Çocuk ve ergenlerin boşanma sonrası yaşama uyumu. Ö. Erdur-Baker ve T. Doğan, (Eds). *Kriz danışmanlığı* (267-304) (2. Baskı). Ankara: Anı.
- Downey, D. B. (1994). The school performance of children from single-mother and single-father families. *Journal of Family Issues*, 15(1), 129-147. doi:10.1177/019251394015001006
- Downey, D. B., Ainsworth-Darnell, J. W., & Dufur, M. J. (1998). Sex of parent and children's well-being in single-parent households. *Journal of Marriage and Family*, 60(4), 878-893. doi:10.2307/353631
- Downey, D. B., & Powell, B. (1993). Do children in single-parent households fare better living with same-sex parents? *Journal of Marriage and Family*, 55(1), 55-71. doi:10.2307/352959
- Emery, R. E. (1994). *Renegotiating family relationships: Divorce, child custody, and mediation*. Guilford Press.
- Emery, R. E. (2013). *Cultural sociology of divorce: An encyclopedia*. Thousand Oaks: Sage Reference. doi:10.4135/9781452274447.
- Fergusson, D. M., Horwood, L. J., & Lynskey, M. (1994). The childhoods of multiple problem adolescents: A 15-year longitudinal study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35(6), 1123-1140. doi:10.1111/j.1469-7610.1994.tb01813.x
- Fernández-Ríos, L., & Buela-Casal, G. (2009). Standards for the preparation and writing of psychology review articles. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 9(2), 329-344.
- Fisher, B. F. (1994). *Rebuilding: When your relationship ends, facilitator manual*. Newharbinger Publications: Oakland.
- Fladmo, B. & Hertlein, K. M. (2017). The effect of negative and positive childhood divorce experiences on professional performers. *Journal of Divorce & Remarriage*, 58(8), 584-598. doi:10.1080/10502556.2017.1347860
- Gately, D., & Schwebel, A. I. (1993). Favorable outcomes in children after parental divorce. *Journal of divorce & remarriage*, 18(3-4), 57-78. doi:10.1300/J087v18n03_04
- Gladding, S. T. (2012). *Aile terapisi tarihi kuram ve uygulamaları*. (İ. Keklik ve İ. Yıldırım, Çev. Ed.) Ankara: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği.

- Güzel, N. C. (2020). *Sistemik aile yaklaşımı temelli grup psikoeğitim programının boşanmış bireylerin boşanmaya uyum düzeylerine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Hans, J. D., & Fine, M. A. (2001). Children of divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 36(1-2), 1-26. doi:10.1300/j087v36n01_01
- Hess, R. D., & Camara, K. A. (1979). Post-divorce family relationships as mediating factors in the consequences of divorce for children. *Journal of Social Issues*, 35(4), 79-96. doi:10.1111/j.1540-4560.1979.tb00814.x
- Kalmijn, M. & Monden, C.W.S. (2006). Are the negative effects of divorce on well-being dependent on marital quality. *Journal of Marriage and Family*, 68, 1197-1213.
- Kelly, J. B. (2000). Children's adjustment in conflicted marriage and divorce: A decade review of research. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 39(8), 963-973. doi:10.1097/00004583-200008000-00007
- Kırcaoğlu, D. (2012). *Çocukla birlikte büyüme: Çocuğunuzla birlikte çıktığınız hayat yolculuğunda başınıza gelebilecekler ve yanıtları*. Doğan Kitap.
- Kiye, S., & Nazlı, S. (2022). Çocukların boşanmaya uyumu ölçeği-aile formu'nun geliştirilmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 119-133. doi:10.18026/cbayarsos.1054227
- Kruk, E. (2005). Shared parental responsibility. *Journal of Divorce & Remarriage*, 43(3-4), 119-140. doi:10.1300/J087v43n03_07
- Kurt, T. (2013). *Ebeveynleri boşanmış ergenlerin yılmazlık, benlik saygısı, başa çıkma ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişkinin incelenmesi: Yılmazlığın aracı rolü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Lansford, J. E. (2009). Parental divorce and children's adjustment. *Perspectives on Psychological Science*, 4(2), 140-152. doi:10.1111/j.1745-6924.2009.01114.x
- Lowenstein, L. F. (2005). Causes and associated features of divorce as seen by recent research. *Journal of Divorce & Remarriage*, 42(3-4), 153-171. doi:10.1300/J087v42n03_09
- Martinez, C. R., Jr., & Forgatch, M. S. (2002). Adjusting to change: Linking family structure transitions with parenting and boys' adjustment. *Journal of Family Psychology*, 16(2), 107-117. doi:10.1037/0893-3200.16.2.107
- McLanahan, S., & Sandefur, G. (1994). *Growing up with a single parent: What hurts, what helps*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mortelmans, D. (2020). Economic consequences of divorce: A review. (M. Kreyenfeld & H. Trappe, Eds.) *Parental life courses after separation and divorce in Europe* içinde (s. 23-41). Springer Open.
- Meriç, B. (2007). *Boşanmış ailelerdeki ergenlerin uyum düzeylerini ve sosyal becerilerini geliştirmeye yönelik bir grup rehberliği çalışmasının sınanması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- Nazlı, S., Halisdemir, D., Gülleroğlu, H. D., & Kiye, S. (2021). Çocukların boşanmaya uyumu ölçeği-okul formu'nun geliştirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(232), 247-265. doi:10.37669/milliegitim.746784
- Öztürk-Serter, G. (2018). *Yapılandırılmış oyun terapisine dayalı geliştirilen psiko-eğitim programının boşanmış aile çocuklarının depresyon ve uyum düzeyleri üzerine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Previti, D., & Amato, P. R. (2004). Is infidelity a cause or a consequence of poor marital quality?. *Journal of Social and Personal Relationships*, 21(2), 217-230. doi:10.1177/0265407504041384
- Roleff, T. L., & Williams, M. E. (1997). *Marriage and divorce*. San Diego, CA: Greenhaven Press.
- Ross, C. E. (1995). Reconceptualizing marital status as a continuum of social attachment. *Journal of Marriage and Family*, 57(1), 129. doi:10.2307/353822
- Steinberg, L. (2007). Risk taking in adolescence. *Current Directions in Psychological Science*, 16(2), 55-59. doi:10.1111/j.1467-8721.2007.00475.x
- Stewart, M., Brown, J. B., Donner, A., McWhinney, I. R., Oates, J., Weston, W. W., & Jordan, J. (2000). The impact of patient-centered care on outcomes. *Journal of Family Practice*, 49(9), 796-804.
- Størksen, I., Røysamb, E., Holmen, T. L., & Tambs, K. (2006). Adolescent adjustment and well-being: Effects of parental divorce and distress. *Scandinavian Journal of Psychology*, 47(1), 75-84. doi:10.1111/j.1467-9450.2006.00494.x
- Şahin, R. (2019). *Ebeveynleri boşanmış ergenlerin boşanma sonrası yaşama uyumu*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Şentürk-Aydın, R. (2013). *Yaşam becerileri psiko-eğitim programının boşanmış aile çocuklarının uyum düzeylerine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Şentürk, Ü. (2012). Parçalanmış aile çocuklarının eğitimdeki başarı/başarısızlık durumu (Malatya örneği 2006). *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(29), 105-126.
- Türkiye Aile Yapısı Araştırması (TAYA) (2016). *Türkiye aile yapısı araştırması, 2016*. <https://www.aile.gov.tr/athgm/yayin-kaynak/arastirmalar/> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2023). *Evlenme ve boşanma istatistikleri, 2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bo%C5%9Fanma-%C4%B0statisistikleri-2022-49437&dil=1> adresinden erişildi.
- Utkan, H. B. (2022). *Şema terapiye dayalı bireysel psikolojik danışmanın anne babası boşanmış ön ergenlerin problem davranışları ile duygusal ve psikolojik iyi oluşlarına etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Wallerstein, J. S. (1991). The long-term effects of divorce on children: A review. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 30(3), 349-360. doi:10.1097/00004583-199105000-00001
- Wallerstein, J. S., & Lewis, J. M. (2004). The unexpected legacy of divorce: Report of a 25-year study. *Psychoanalytic Psychology*, 21(3), 353-370. doi:10.1037/0736-9735.21.3.353
- Walzacak, Y., & Burns, S. (2004). *Boşanma ve çocuk üzerine etkileri*. Özgür Yayınları.

- Wang, H., & Amato, P. R. (2000). Predictors of divorce adjustment: Stressors, resources, and definitions. *Journal of Marriage and Family*, 62(3), 655-668. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.00655.x
- Whiteside, M. F. (1998). The parental alliance following divorce: An overview. *Journal of Marital & Family Therapy*, 24(1), 3-24. doi:10.1111/j.1752-0606.1998.tb01060.x
- Wolfinger, N. H. (2000). Beyond the intergenerational transmission of divorce: Do people replicate the patterns of marital instability they grew up with? *Journal of Family Issues*, 21(8), 1061-1086.
- Yıldız-Öç, Ö., Şişmanlar, Ş. G., Ağaoglu, B., Tural, Ü., Öner, E., & Karakaya, I. (2006). Anne-babalarında ruhsal bozukluk olan çocukların ruhsal durumlarının değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri*, 9(3), 123-130.
- Yörükoğlu, A. (1998). *Çocuk ruh sağlığı*. Özgür Yayınları.

Extended Abstract

Introduction: This review investigates the adjustment of children to parental divorce. The goal is to comprehensively search and compile the existing literature on the relationship between parental divorce and the short/long-term adjustment outcomes in children. The study initially elucidates the underlying reasons for divorce and provides divorce rates. These reasons include increased independence of women, early and arranged marriages, economic conditions, limited intellectual, educational, and social skills, divorce laws, sexual incompatibility, role conflicts, substance abuse or risky behaviors, religious beliefs, attitudes towards divorce, domestic violence, and infidelity. In the Turkish context, the most common reasons for divorce, regardless of gender, include irresponsible and indifferent behavior, financial inability to support the household, and disrespect for the spouses' families.

Irresponsible behavior is prominent among both men and women, while additional reasons for women involve economic dependence, domestic violence, and infidelity. For men, reasons include the involvement of the wife's family in family affairs and disrespect for their own families. According to data from the TÜİK, divorce rates have almost doubled in the past two decades. Most divorces occur within the first five years of marriage.

Next, this study examines the multifaceted transitions experienced by children throughout the pre-, while-, & post-divorce phases. Divorce is a series of transitions that children go through until they reach adulthood. This perspective emphasizes the number of transitions experienced by children as a key factor influencing their well-being, rather than divorce itself. Divorce introduces various possibilities, such as parents cohabiting with new partners, remarriage, or subsequent divorces (Amato, 2010). The economic challenges following divorce can hinder children's access to quality education, complicate parents' psychological adjustment, and limit their ability to maintain control over the family dynamics. Divorced parents may allocate less money for their children's housing, clothing, vacations, and entertainment compared to pre-divorce. The decline in living standards also causes additional pressure and stress, changing homes, neighborhoods, schools, loss of communication with friends, limited school options, and living with a financially burdened parent (Clarke-Stewart & Brentano, 2006; Emery, 1994; Wallerstein, 1991). The economic, social, and psychological difficulties faced by divorced parents can weaken their ability to fulfill their parenting and child-protection responsibilities and possibly leaving long-term or permanent scars on their children (Wallerstein, 1991).

Moreover, the study reviews the adjustment difficulties encountered by children after divorce. These contain weaknesses in academic functioning and emotional adjustment (Martinez & Forgatch, 2002), drug use (Cavanagh, 2008), and instability in their own

marriages in adulthood (Wolfinger, 2000), low self-esteem, depression, anxiety (Fladmo & Hertlein, 2017), decrease in academic success (Meriç, 2007; Şentürk, 2012), internalizing and externalizing problems (Størksen et al., 2006), psychological and physical health problems (Amato & Keith, 1991), difficulties in pursuing higher education and obtaining higher job positions, shorter job tenure, and increased economic hardship (Amato, 1999), anxiety, paranoia, and narcissism (Brennan & Shaver, 1998), engage in early sexual activity and have higher rates of non-marital pregnancies among girls (Fergusson et al., 1994), and experience romantic relationship problems characterized by a lack of confidence and fear of attachment (Ross, 1995).

Finally, we included the factors that contribute to these adjustment challenges, the influence of parent-child relationships and divorce processes, and the notion of a “good divorce” as a protective factor. Research on children’s adjustment to divorce demonstrates that the effect of divorce on children is mostly influenced by how parents handle the separation and divorce process. Factors such as parents’ inability to manage the stress associated with divorce, lack of communication, decreased interest and love for children, and diminished trust (Hans & Fine, 2001; Şentürk-Aydın, 2013) contribute to children’s difficulty in coping with the outcomes of divorce. Other factors involve parents being in the early stages of separation, ongoing conflict between parents, inadequate parenting skills, economic difficulties, and the loss of important relationships in the child’s life (Şahin, 2019). Also, ongoing conflicts between parents before and after divorce (Amato, 2001) influence children’s ability to cope with the aftermath of divorce. In many cases, children experience a lack of parental support during the first year after the separation, as divorced parents often struggle emotionally. Daily life in many divorced families becomes more chaotic, with household rules, routines, and discipline becoming disorganized. Children may be told fewer fairy tales, have fewer family meals and playtime. They might eat out more frequently, be late or absent from school more frequently, and get less help with their homework. Their parents may demonstrate less affection, more anger, emotional unresponsiveness, indecisiveness, and increased use of punishments, while consistency in disciplinary practices declines (Clarke-Stewart & Brentano, 2006).

Method: In this research, to access relevant studies, following keywords “divorce”, “divorce adjustment”, “adjustment to parental divorce”, “divorce and children” and “effects of divorce on children” were entered into Web of Science, Scopus, EBSCO and Google Scholar databases. In addition, an attempt was made to access research on English keywords in the Turkish literature by using Google Scholar's search feature on Turkish pages. By examining the bibliographies of the obtained studies, it was reviewed whether there were any missing studies, and an attempt was made to reach these studies. In addition, books on divorce in state libraries and university databases

and theses in the Council of Higher Education Thesis Center were examined and resources related to the subject were included in the current review study.

Conclusion & Suggestions: Divorce has become more common today than 50 years ago. Therefore, biased judgments about divorce need reevaluation. While divorce can be a painful and negative experience for children, it may also have positive effects. In some cases, individuals seeking divorce experience psychological benefits, finding emotional relief from unsatisfactory marriages. Divorced individuals can build up new lives free from conflict, alone or with their children. Divorce should be considered as an option; especially as ongoing problematic marriages negatively affect the development of all family members.

Divorce changes family relationships but does not end them. Therefore, expressions like “cooperative parenting” instead of “child custody,” “parental responsibilities” instead of “custody rights,” and “development of a parenting plan” instead of “determination of child custody” can be preferred to share parental responsibilities (Kruk, 2005). Policies that decrease parental conflict and offer economic security for children may also contribute to their adjustment (Lansford, 2009).

Avoiding negative labeling and overly empathetic attitudes towards children with divorced parents is significant for their well-being. Raising awareness and disseminating changing trends to all segments of society is the responsibility of families, caregivers, schools, mental health professionals, and non-governmental organizations. Another suggestion to diminish the negative effects of divorce is to administer programs that facilitate children’s adaptation.

Yazarlar Hakkında / About Authors

Bircan Altunkeser. Dr. Bircan Altunkeser, Hacettepe Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Ankara, Türkiye. bircanaltunkeser@gmail.com
Dr. Bircan Altunkeser, Hacettepe University, School of Foreign Languages, Ankara, Turkey. bircanaltunkeser@gmail.com

Nurseven Kılıç. Dr. Nurseven Kılıç, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Ankara, Türkiye. nkilig@aybu.edu.tr
Dr. Nurseven Kılıç, Ankara Yıldırım Beyazıt University, School of Foreign Languages, Ankara, Turkey. nkilig@aybu.edu.tr

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest

Yazarlar tarafından çıkar çatışmasının olmadığı rapor edilmiştir.
No conflict of interest has been reported by the authors.

Fonlama / Funding

Herhangi bir fon desteği alınmamıştır.
No funding has been received.

ORCID

Bircan Altunkeser <https://orcid.org/0000-0002-1196-0248>

Nurseven Kılıç <https://orcid.org/0000-0001-8724-7564>